

Borovinskiy S.B. Issues of qualifications of negligent storage of firearms or ammunition. In art. 264 of the Criminal Code establishes liability for negligent storage of firearms or ammunition, if this was the cause of death or other serious consequences. The norm is blanket disposition, i.e. to determine signs of actions (inaction), it is necessary to address the secondary regulations, which establish rules for the storage of firearms or ammunition. Main Act is the instruction on the procedure of manufacture, acquisition, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic and cold weapons, devices, domestic production for ejection of cartridges filled with rubber or similar properties non-lethal projectiles, and mentioned cartridges and ammunition, weapons and explosives, approved by order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 622 21.08.1998. In the title of this regulation provides guidance on different forms of possible firearms and ammunition (not just storing them). Under the possession of firearms or ammunition in understanding art. 264 of the Criminal Code, in our view, should understand ownership (regardless of duration in time) legally or without authorization (with delay of its actions) in any of the items, which is not in your face, and a privileged location. Apply a broad interpretation to art. 264 of the Criminal Code and the recognition of the transfer of weapons to others, its wearing, carriage storage is contrary to this principle of penal law as banning the use of the criminal law by analogy, pinned h. 4 art. 3 of the Criminal Code. Specifying the disposition art. 264 of the Criminal Code all possible forms of neglect with firearms or ammunition will assist in preventing errors in the practical application of this rule would be consistent with the existing legislation of Ukraine, which regulates and protects the scope of circulation of arms and ammunition. Offer disposition art. 264 of the Criminal Code, after the words "storage" add the words "bearing, transferring, transporting or forwarding.

Keywords: *qualification of crimes, the objective side of the Crimes Act, negligent storage of firearms and ammunition.*

Надійшла до редакції 21.04.2017

Денисенко М.М.

здобувач

(Національна академія СБ України)

УДК 343.98

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК СИСТЕМИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

На підставі останніх досліджень та публікацій уточнено періодизацію та назви періодів історичного розвитку нормативного регулювання здійснення негласних слідчих (розшукових) дій. Виокремлено етапи становлення цієї системи. Визначено головні тенденції розвитку сучасного етапу нормативного регулювання здійснення негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: *історичний розвиток, негласні слідчі (розшукові) дії.*

Постановка проблеми. Таємні методи отримання інформації використовувалися у практиці державного управління фактично з моменту виникнення держави як окремого суспільного інституту. На всіх етапах історичного розвитку суспільства застосовувалися різні форми і методи такої діяльності, які знайшли своє відображення як в нормативних, так і у відомчих документах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Для вивчення будь-якого суспільного феномена важливою є його періодизація, виділення об'єктивних історичних етапів його становлення і розвитку.

Виклад основного матеріалу. Так, С.Р. Тагієвим запропоновано таку періодизацію розвитку системи правового регулювання негласної слідчої (розшукової) діяльності на території нашої держави:

- 1) зародження розшукової роботи за часів Київської Русі (XI-XVIII ст.);
- 2) становлення й розвиток розшукової роботи Російської імперії (XVIII - поч. XX ст.);
- 3) становлення й розвиток оперативно-розшукової діяльності та її взаємодія з кримінальним процесом у радянський період (1917-1991 рр.);
- 4) оперативно-розшукова діяльність у взаємодії з кримінально-процесуальною за часів незалежної України (1991-2012 рр.);
- 5) процесуалізація оперативно-розшукової діяльності через запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій (з 2012 р.) [1, с. 295].

У цілому така періодизація видається достатньо обґрунтованою, хоча назви визначених автором періодів, на наш погляд, потребують деяких уточнень. Так, навряд чи можна назвати період XI-XVIII ст. часами Київської Русі, оскільки вказане державне утворення існувало щонайбільше до середини XIV ст. Крім того, слід врахувати, що у період XV-XIX ст. українські землі перебували щонайменше під чотирма юрисдикціями: Московського царства (пізніше – Російської імперії), Литовського князівства (пізніше - Речі Посполитої), Австро-Угорської імперії, Козацької держави (Гетьманщини), а враховуючи південні землі - також під владою Османської імперії і Кримського ханства, і кожна з цих державно-правових систем мала свої особливості організації кримінального процесу.

Для наведення обґрунтованої періодизації розвитку інституту негласних слідчих (розшукових) дій слід виділити певні об'єктивні критерії у вказаній сфері. Фахівці слушно зазначають про наявність прямої залежності застосування методів розшукової діяльності, їх дієвості від державного устрою і моральних засад, на яких ґрунтується існування конкретної спільності людей. Також можна зазначити, що розвиток системи регулювання негласної слідчої (розшукової) діяльності перебуває у тісному зв'язку із засадами організації кримінального процесу як такого. Саме зміна принципів кримінального судочинства є тим важелем, який спонукає зараз до змін у регулюванні системи розшуку.

На нашу думку, таємні заходи, що здійснювались з метою розкриття або

попередження злочинів до Нового часу, не можна назвати оперативно-розшуковими заходами або негласними слідчими (розшуковими) діями в тому сенсі, який нині вкладається в ці поняття. Опитування та спостереження, що, як вбачається, були єдиними формами розшукової діяльності на цьому етапі, не потребували особливих професійних навичок і виконувалися, за необхідності, військовими адміністраторами та тимчасово залученими особами. Як і в будь-якій іншій сфері суспільного життя на початкових етапах розвитку, при розслідуванні злочинів керувалися існуючими у суспільстві уявленнями про справедливе і несправедливе, допустиме і недопустиме.

Ускладнення форм і методів негласної розшукової діяльності, зростання її масштабів, а отже, і впливу на суспільне життя, обумовлювали необхідність її формальної регламентації. Спочатку така регламентація здійснювалася з метою впорядкування діяльності відповідних органів та установ, а також для забезпечення інтересів самої правлячої верхівки, оскільки негласна розшукова діяльність найтіснішим чином була пов'язана із питаннями здійснення владних функцій. Така регламентація ще не мала публічного характеру і здійснювалася у формі відомчих інструкцій, циркулярів, які визначали права, обов'язки та відповідальність певних службових осіб.

Становлення національних держав, вільних від станових обмежень, необхідність залучення до демократичних політичних процесів практично всього дорослого населення країни, докорінно змінило й систему розслідування злочинів.

Загально визнано, що першою до нової системи регулювання розшукової діяльності серед країн континентальної правової системи перейшла Франція із прийняттям у 1808 році Кодексу кримінального розслідування [2, с. 20]. Зокрема, визначальний вплив для становлення системи регламентації негласної слідчої та розшукової діяльності мали положення ст. 10 вказаного Кодексу, відповідно до яких під час проведення дізнання префекти департаментів поліції мали право особисто або через посадових осіб судової поліції вживати необхідних заходів для розкриття злочинів і викриття винних.

Нарешті, останній етап розвитку системи регулювання розшукової діяльності пов'язаний зі становленням інституту прав людини і діяльності міжнародних правових установ як у сфері захисту прав людини, так і розшукової діяльності.

Коротко оглянемо вказані етапи на території України і спробуємо виділити їх найбільш характерні риси і закономірності їхнього розвитку.

З часу виникнення Давньоруської держави з центром у Києві (IX-X ст.) примусово-каральні й охоронні функції на її землях виконували в основному військові формування, які склалися з дружини київського князя та місцевих адміністраторів. У процесі трансформації суспільства з дружинників та князівської охорони утворився численний прошарок адміністраторів, який згодом перетворився у професійний розшуковий апарат.

У руках князів та їхніх намісників (посадників, воєвод, тисяцьких) зосереджувалася як законодавча так і судова влада. Незважаючи на наявність пе-

вної правової бази і переважно змагальний характер судового процесу, кваліфікація злочинів, вибір виду покарання, вирок залежали як від звичаїв, так і від волі князів і поставлених ними адміністраторів. Каральна політика, яку вони здійснювали, була орієнтована на звичаї і традиції, ідеологічні й моральні установи, станові інтереси та власну волю адміністраторів. Як і в інших ранньофеодальних державах, широко застосовувалась практика використання як засобів доказування ордалій і таліона.

Можна зробити висновок, що класичні методи оперативно-розшукової діяльності, зокрема опитування осіб (у тому числі опитування з прихованою метою), часто використовувалися в княжу добу. Так, представник влади намагався випитати про протиправну діяльність, щоб опитуваний про це не здогадався. Успішно застосовувався метод таємного огляду особистого майна, речей, схованок, житла за відсутності його власника. Більше того, здійснювалося таємне проникнення до місць схованок, помешкання як з ініціативи уповноважених на це осіб, так і з дозволу влади. Також уже в ті часи на осіб, яким доручалося виконання завдань племені, роду, нації, збиралась як позитивна, так і негативна інформація. Безумовно, на цьому історичному етапі владу насамперед цікавила інформація про особисту відданість князю тощо. У зв'язку з тим що не було писаних законів, підставою для застосування таємних методів була вказівка вищих посадових осіб.

Дослідники зазначають, що розшуковий процес в часи Київської Русі здійснювався у формі "заклику", "звіду" і "гоніння сліду". Сутність "заклику" полягала в тому, що у випадку викрадення коня, зброї чи одягу або пропажі холопа, потерпілий оголошував, "закликав" про це на торжищі, зборах чи в інших людних місцях. "Заклик" - один із можливих засобів розшукування злодія або майна, що мало індивідуальні ознаки, інформування громадськості про злочин. Другим характерним засобом розшуку злочинця був "звід". Він являв собою процедуру розшукування особи, звинуваченої в крадіжці, шляхом очної ставки для з'ясування походження майна, на яке претендує потерпілий. "Гоніння сліду" виражалося в переслідуванні злодія за залишеними ним слідами [3, с. 12].

Якщо слід губився а зловмисник не був знайдений, до заклику. Закон передбачав певну систему доказів, серед яких важливе місце посідали показання свідків: видоків і послухів. Видоки - свідки в сучасному сенсі, очевидці факту. Послухи - особи, які мають відомості від інших осіб. Іноді під послухами розуміли осіб які, нічого не знаючи про спірний факт, повинні були показати, що відповідач або позивач заслуговують довіри, тобто давали характеристику учаснику процесу.

За самою своєю сутністю вказані методи не належали до таємних. Не йшлося і про використання інформації, здобутої з таємних джерел в якості доказів. Головну роль у доказах відігравали ордалії – судові поєдинки ("поле" між позивачем і відповідачем), запряганя ("цілування хреста") або відмова від нього, і таліон – так званий "суд Божий" (випробування вогнем чи водою), зізнання обвинуваченого, прибуття чи неприбуття на суд [4, с. 85].

Однак спорадично, використовуючи сучасну термінологію, "при розкритті резонансних злочинів", застосовувалися й власне негласні методи розслідування. Так, вбивство князя Ігоря, сина князя Олега Святославовича, розслідувалося за дорученням князя Ізяслава Дулебом та Іваницею (приватними особами), які під виглядом мандрівників зупинились в тому монастирі, де був вбитий князь Ігор. Дулеб та Іваниця, не розкриваючи дійсну мету свого візиту, обережно розпитали монахів про те, що сталося, встановивши з ними дружні стосунки. Під час таких контактів Дулебу вдалося встановити довірчі відносини з дівчиною на ім'я Ойка, яка розповіла мандрівнику про те, що князь Ігор захистив її від насильників, які потім йому помстилися. Завдяки цій інформації вбивці були встановлені і затримані князівськими дружинниками.

Існують також дані про те, що у княжу добу успішно застосовувався метод таємного огляду особистого майна, речей, схованок, житла за відсутності його власника. Більше того, здійснювалося таємне проникнення до місць схованок, помешкання підозрюваних як з ініціативи приватних осіб, так і з дозволу влади. Підставою для застосування таємних методів була вказівка посадових осіб княжої адміністрації.

До часів князя Олега (879-912 рр.), відноситься перший в історії вітчизняної державності міжнародний документ у сфері розшукової діяльності. Зокрема, цим князем було підписано договір з Візантією, в якому, зокрема, говорилось про те, що коли вбивцю русича не схоплять на місці злочину, то він перебуватиме в розшуку, поки його не знайдуть. Якщо невільник втече від свого господаря, чи буде викрадений або незаконно викуплений, то господар має право здійснити його розшук і схопити, де б він не був.

Більш широко і системно негласні методи розшуку почали застосовуватися на наступному етапі становлення слідчої (розшукової) діяльності, а саме, з формуванням централізованої станової держави. Найважливішою відмінністю цього етапу від попереднього, на наш погляд, є формування спеціального апарату, який почав займатися розшуком на професійній основі. Саме за цією ознакою необхідно розділяти перший і другий етапи розвитку сфери, що розглядається. Тому початок другого етапу слід віднести до періоду формування на українських землях централізованих держав, тобто до кінця XVII – початку XVIII ст.

Перебування українських земель під різними державними юрисдикціями призвело до виникнення на території сучасної України двох самостійних правових систем, які мали значний вплив на формування державних інститутів, у тому числі й правоохоронної системи. В юридичній науці ці правові системи визначені як східноруська (московська) і західноруська (литовськоруська). Вивченням західноруського або українського права, як його називають окремі дослідники, займалися такі вчені школи професора права М.Ф. Владимирського-Буданова: Г.Ф. Демченко "Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях 1529, 1566, 1588 гг.", І.О. Малиновський "Учение о преступлении по Литовскому Статуту", "Лекции по истории русского права", "Кари майнові і кари особисті", "Про студії над злочинністю та злочинцями", О.М. Максименко "Про уголовное право Литовского Статута в

связи с развитием русского уголовного права вообще" та ін. Науковці активно розробляли питання боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку, проблеми кримінального права в історичному аспекті. Як підкреслює Т.І. Бондарук, вже в цих дослідженнях зверталася увага на важливі для охорони громадського порядку особливості, якими відрізнялася правова система Литовсько-руської держави від аналогічної московської системи [5].

Як зазначають ці науковці, головні відмінності між двома системами права полягають у такому. "Західноруське" право беззастережно визнавало принцип індивідуальності покарання. Він закріплювався у всіх трьох редакціях Литовського Статуту. "Східноруське" (московське) право тривалий час не визнавало такий принцип правосуддя, як покарання тільки за рішенням суду і за конкретну провину. Особливо важливим для нашого дослідження є те, що в "західноруських" правових актах детально розписувались права і обов'язки посадових осіб, тобто містились процесуальні норми, які не були характерні для московської системи аж до XIX ст. Натомість ще наприкінці XVIII ст. в нормативних актах російської держави обов'язки органів влади із забезпечення громадського порядку визначались як дотримання "тиші та спокою" всіма засобами, які адміністрація вважатиме доцільними.

Водночас для московської системи характерно швидке створення спеціального апарату, який займався розшуковою діяльністю на професійній основі. Навіть на початкових етапах формування московської адміністрації такими функціями були наділені кілька відомств, які іноді конкурували між собою, як, наприклад, Земський та Розбійний прикази в XVII ст. Характерними рисами московської традиції є також зосередження ресурсів розшукового апарату на захисті інтересів правлячих кіл від опозиційних рухів, а не суспільства від злочинних посягань, і потужний супротив будь-яким формам громадського контролю над розшуковою діяльністю. Вказані тенденції простежуються протягом усієї історії існування Російської імперії.

На відміну від цього на західноукраїнських землях у XIV-XVII ст. розшуковою діяльністю займалися в основному представники військової або цивільної адміністрації, спеціальний розшуковий апарат не створювався. В тій частині України, яка входила до складу Литовського князівства, розшукова діяльність з метою попередження правопорушень, їх розкриття, розслідування, винесення покарань і їх виконання здійснювалось через копний круг. Копний круг являв собою форму взаємодії населення окремої території (міста, села) між собою у справі місцевого самоврядування та охорони правопорядку

Копний круг призначав особливо довірених осіб із числа місцевих жителів, як правило, найбільш авторитетних, для здійснення розшукової діяльності в інтересах общини і окремих її мешканців. Коли такі розшукувачі виходили на слід, що давав підстави підозрювати когось у злочині, то підозрюваний зобов'язаний був відвести, спростувати підозру, дати пояснення. Якщо у будинку знаходили якусь викрадену річ або слід краденого коня на подвір'ї, то господар двору зобов'язаний був "відвести слід", інакше він міг бути звинуваченим у злочині. Тобто, презумпція невинуватості ще не була відома цій правовій традиції.

Особа, що здійснювала розшук, мала право опитувати потерпілого, свідків та інших осіб, провадити обшуки, вилучати речі, що стосувалися вчиненого правопорушення, тобто збирав інформацію і докази вини підозрюваного. Коли розшук закінчувався, підозрюваний і зібрані докази надавалися на розгляд малого копного кругу, де власне давалася оцінка результатам розслідування. На великому копному крузі оголошували обвинувачення і призначали покарання звинуваченому [3, с. 16].

На Київських землях, які були включені до Литовського князівства, розшукова діяльність здійснювалась старостами і війтами, міськими головами. На початку XVI ст. в Києві було запроваджено магістратське управління, яке здійснювало правління за магдебурзьким правом. Магістрат мав міську поліцію, яка забезпечувала охорону громадського порядку шляхом патрулювання на ринках і в інших громадських місцях. Міська поліція займалась і розкриттям злочинів, розшуком і затриманням злочинців під керівництвом регімента-ря, який підпорядковувався голові міського управління.

Дослідники вказують, що є дані про осіб, які мали негласні стосунки з адміністрацією у формі негласного співробітництва. Вони надавали таємну інформацію, переважно у формі наклепів і доносів, й отримували за це грошову винагороду чи інші блага для себе та всієї сім'ї за рахунок своїх співгромадян. Це могли бути певні пільги у сплаті податків, отримання додаткових земель для обробітку, майна (часто навіть тих осіб, у яких воно було конфісковане внаслідок доносу), звільнення від відбування службових повинностей державі). Негласна діяльність поліцейського апарату виявлялася також у тому, що за допомогою різноманітних таємних методів і способів покарань проводили поступову асиміляцію українського народу та входження його до складу Польсько-Литовської держави [4].

Функції попереднього розслідування злочинів в часи Гетьманщини (1648-1764 рр.), розшукової діяльності, охорони громадського порядку також були покладені на осіб, які виконували адміністративні, судові, поліцейські функції. Полковники на території полків, сотники на території сотень особисто відповідали за підтримання громадського порядку, розшук злочинів та безпеку. Слід зазначити, що виконання найбільш важливих завдань внутрішньої і зовнішньої безпеки при Гетьманщині забезпечувалось використанням військових підрозділів, які мали досить чітку розбудову за централізованим принципом: сотня-полк - "Військо Запорізьке". Як у "статтях" 1654 р., так і пізніше при підтвердженні повноважень кожного новообраного гетьмана включно до ліквідації гетьманства і розподілу всієї території на три губернії у 1781 р., в царських указах і маніфестах неодмінно підтверджувались права України на автономію державного управління і власну систему судочинства.

Більше того, з 1728 по 1743 р. було проведено велику роботу з кодифікації усіх чинних правових актів, які були зведені до збірки, виданої у Глухові в 1743 р. під загальною назвою "Права, за якими судиться малоросійський народ". Як відмічає сучасний дослідник цієї пам'ятки української правової думки В.А. Дядиченко, він був складений на основі судової практики того часу і "був

одним із найбільш досконалих юридичних збірників XVIII століття" [6]. Із змісту зібраних там наказів і розпоряджень, а також із матеріалів судових справ того часу складається система виконання поліцейських функцій органами вищого і місцевого управління. Зокрема, за відсутності поліцейського апарату вони виконувались або безпосередньо судами, або особами, спеціально уповноваженими для конкретних випадків.

На територію України, яка в XVII ст. увійшла до складу Російської імперії, поширюється законодавство Росії. Репресивний характер Російської держави обумовив широке застосування негласних методів розшукової діяльності, яка отримала достатньо детальну відомчу регламентацію. Водночас, ми не поділяємо думку тих дослідників, які вважають, що у зазначений період існувало нормативне регулювання розшукової діяльності. Однією з необхідних ознак нормативного акта є його публічність, а публічними актами московського уряду встановлювалась фактично одна норма: право адміністраторів застосувати всі заходи, які вони вважатимуть за потрібне, і обов'язок населення всіляко сприяти цій діяльності. Так, у вересні 1695 р. був виданий царський указ, який дозволяв воєводам отримувати інформацію про злодіїв і розбійників всіма можливими засобами для їх своєчасного виявлення з метою попередження і розкриття злочинів. Ми не згодні з тим, що "цей нормативний акт прямо регламентував розшукову діяльність" [3], оскільки він не встановлював жодних обмежень або процедур для посадових осіб, які таку діяльність проводили. Фактична регламентація розшукової діяльності з визначенням повноважень, посадових обов'язків та підпорядкування здійснювалась виключно закритими урядовими або відомчими документами. Водночас слід погодитись з думкою науковців, які зазначають, що розшукова діяльність з цього часу удосконалюється, набуває ознак професіоналізму і самостійної функції державної влади.

У 1697 р. в Москві створюється Преображенський приказ – відомство, яке стало спеціалізованим державним органом, що забезпечував організацію розшукової діяльності щодо злочинів, спрямованих проти царя, вищих посадових осіб царського правління, державних інтересів. Справи, за якими Преображенський приказ провадив розшук і слідство, мали переважно політичний характер, але він займався і кримінальними справами. Преображенський приказ широко використовував досвід Розбійного приказу, який був створений ще в 1539 р. для боротьби зі злочинами загально кримінальної спрямованості. Преображенський приказ займався розшуковою діяльністю, використовуючи як тайних інформаторів, так і офіційних чиновників, спеціалізацією яких була суто розшукова діяльність.

У розшуковій діяльності широко використовувались доноси про задумані, підготовлювані і скоєні злочини. Одним із методів розшукової роботи були катування, допити віч-на-віч тощо. Свідчення, або визнання своєї вини на допиті осіб, до яких застосовувалися катування, вважалися доказами і покладалися в основу звинувачення. Таким чином, у другій половині XVII ст. на території України поряд із традиційними формами забезпечення правопорядку, які склалися в період Гетьманщини, поширюється і судово-розшукова система

російського уряду.

Розвинута для свого часу система охорони громадського порядку і розшуку склалась у Запорозькій Січі. Представники козацької старшини наділялись додатковими повноваженнями поліцейського характеру. Так, довбиш Війська Запорозького провадив також розшук за кримінальними злочинами. Попереднє слідство доручалося вести спільно військовому довбишу та козацькій старшині. Про високий розвиток поліцейських функцій у Запорозькій Січі свідчить те, що кіш видавав козакам, які виїздили за кордони Січі, паспорти.

У 1802 р. в Російській імперії створюються міністерства, які очолюються міністрами - єдиноначальними керівниками відомств. Одним із перших було засновано Міністерство внутрішніх справ. З 1811 по 1819 р. в Росії існувало також Міністерство поліції, яке відало всім поліцейським апаратом. Розвиток управління карально-розшуковим апаратом продовжувався шляхом централізації і призвів до зосередження усіх поліцейських органів і тюремних установ в одному відомстві – Міністерстві внутрішніх справ. Різноманітні акти з удосконалення законодавства щодо діяльності поліцейських органів були зведені в 1833 р. до Статуту про попередження і припинення злочинів. У 1837 р. видається Положення про земську поліцію, яке разом з Тимчасовими правилами по устрій поліції в містах і повітах губерній (1862 р.), в основному, завершило реформу поліції. Водночас питання негласного збирання інформації вказаними актами не регламентувалися.

Слід погодитися з думкою Д.Б. Сергєєвої про те, що запровадження судових Статутів 1864 року було першою спробою перейти до сучасних процесуальних форм негласної слідчої діяльності на території України. Зокрема, можливість використання негласних методів отримання інформації та використання їх результатів у кримінально-процесуальному доказуванні передбачав Статут кримінального судочинства Російської імперії (до складу якої тоді входила й Україна), затверджений 20 листопада 1864 року. Відповідно до положень Статуту під час дізнання поліція всі необхідні відомості збирала шляхом розшуків, словесними опитуваннями і негласним спостереженням, не провадячи ані обшуків, ані виїмок у будинках (ст. 254).

У подальшому прототипи негласних (розшукових) дій, що проводилися поліцією й жандармерією, були розширені. Так, Статутом надавалося право розшуку обвинуваченого, що переховувався від переслідування (ст. 1035²¹), проведення огляду й виїмки поштової й телеграфної кореспонденції (ст. ст. 368¹, 1035¹¹).

Під час попереднього слідства у справах про державні злочини, що провадилося за пропозицією прокурора судовим слідчим відповідно до статей 1037, 1037¹ Статуту (у ред. від 1 червня 1904 р.), останній мав право дати доручення як безпосередньо, так і через прокурора, який здійснював нагляд за слідством, чиnam корпусу жандармів здійснити огляд і виїмку поштової або телеграфної кореспонденції, збирання довідок та інших даних.

Перлюстрація кореспонденції мала значення як розшукового заходу, так і слідчої дії, порядок проведення якої детально регламентувався (ст. ст. 386¹, 1035¹¹, 1037, 1089⁴ Статуту). У статті 1035¹¹ Статуту зазначалося, що у разі

потреби огляду або виїмки поштової або телеграфної кореспонденції такі огляди або виїмка здійснюються за погодженням особи, що проводить дізнання, з особою, що здійснює прокурорський нагляд. Детально регулювали перлюстрацію норми Циркуляра Міністра внутрішніх справ від 5 січня 1893 р.

Таким чином, положення Статуту кримінального судочинства 1864 р. створили основи законодавчого закріплення інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному законодавстві [7, с. 220].

Встановлена після більшовицького перевороту 1917 р. тоталітарна політична система відмовилась від законодавчого регламентування негласних слідчих (розшукових) дій. Протягом 1917-1990 років розшукова діяльність правоохоронних органів не регламентувалася на законодавчому рівні, а проводилася виключно згідно з відомчими нормативними актами закритого характеру. Радянська правова доктрина не визнавала оперативно-розшукову діяльність як галузь права та на офіційному рівні взагалі заперечувала сам факт такого суспільно-правового явища, проте розслідування підготовлюваних та вчинених злочинів забезпечувалось як гласними, так і негласними засобами.

Вперше на законодавчому рівні ця діяльність набула визнання з прийняттям 12 червня 1990 р. Верховною Радою СРСР змін до Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, відповідно до яких ст. 29 Основ покладала на органи дізнання вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів, у тому числі з використанням відеозапису, кінофотозйомки і звукозапису, з метою виявлення ознак злочину та осіб, які його вчинили, виявлення фактичних даних, які може бути використано як докази у кримінальній справі після їх перевірки відповідно до кримінально-процесуального законодавства.

Крім того, до Основ кримінального судочинства було введено ст. 35-1, відповідно до якої допускалося прослуховування телефонних та інших переговорів. Цією нормою передбачалося, що прослуховування переговорів: 1) може провадитись у порушених кримінальних справах за постановою органу дізнання чи слідчого з санкції прокурора або за ухвалою суду; 2) застосовується за наявності достатніх підстав вважати, що в результаті прослуховування буде одержано відомості, які матимуть істотне значення для справи; 3) не може тривати більше шести місяців; 4) проводиться відносно підозрюваного, обвинуваченого чи інших причетних до злочину осіб, а за згодою потерпілого або свідка – і щодо їхніх переговорів.

Цим законом було встановлено, що після проведеного прослуховування і звукозапису складається протокол з коротким викладенням фонограми переговорів, що стосуються справи. Фонограма додається до справи.

З метою формування єдиної правозастосовчої практики при впровадженні в роботу з розкриття і розслідування злочинів нових методів і науково-технічних засобів, рекомендації, підготовлені відповідно до ст.ст. 29, 35-1 Основ кримінального судочинства, були відправлені у всі названі відомства для використання в практичній діяльності. Вказані рекомендації були розраховані на практичних працівників співробітників слідчих та оперативних

підрозділів органів внутрішніх справ. Їх реалізація була покликана сприяти отриманню доказової інформації, заснованій на об'єктивному матеріалі, і, відповідно, розширити можливості органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів, охороні прав і законних інтересів громадян.

У цьому відомчому акті було передбачено застосування технічних засобів як до порушення кримінальної справи, так і впродовж всього кримінального судочинства. Проте слід зауважити, що окремі положення Рекомендацій виходили за межі правового регулювання ст. 35-1 Основ, оскільки остання передбачала можливість прослуховування переговорів лише в порушеній кримінальній справі, а до цього застосування технічних засобів для прослуховування здійснювалося відповідно до підзаконних відомчих нормативних актів.

Законом України № 2533-III від 21.06.2001 р. ч. 2 ст. 65 КПК України була доповнена положенням про те, що фактичні дані, що є змістом доказу, встановлюються у тому числі й протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів. Проте, як свідчать результати дослідження слідчої судової практики за період 2001-2012 р., визнання та використання таких протоколів, складених за результатами ОРД, в якості джерел доказів у практичній діяльності становило досить велику проблему, на наш погляд, в першу чергу через відсутність розробленого дієвого механізму їх визнання доказами та використання у кримінальних справах як таких.

Важливим чинником зазначених нововведень було те, що у 1997 р. Україна ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини (надалі - Конвенція), і практика Європейського суду з прав людини стала обов'язковою для врахування національними судами [8].

Відповідно до позиції Європейського суду з прав людини, право держави на тимчасове обмеження прав і свобод громадян визнається допустимим виключно за наявності двох умов: перша – воно здійснено винятково з метою, визначеною ч. 2 ст. 8 Конвенції; друга – втручання було здійснено у спосіб, передбачений законом, тобто відкритим нормативним актом, що має вищу юридичну силу, а не закритими відомчими інструкціями. Остання вимога повинна унеможливити зловживання правоохоронними органами своїми особливими повноваженнями, а також надати особам, права яких були тимчасово обмежені, ефективні засоби правового захисту [9].

Перехід до законодавчого регулювання негласної розшукової діяльності, або її процесуалізація, відбувався у кілька етапів.

Перші кроки щодо законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності були зроблені у 2001 році, коли до ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" були внесені норми, які визначали порядок документування результатів оперативно-технічних заходів з метою подальшого використання їх як доказів у судовому розгляді кримінальних справ. Відповідні зміни були внесені й до ч. 2 ст. 65 і ч. 3 ст. 66 КПК 1960 р., згідно з якими протоколи оперативно-розшукових заходів з додатками, одержані в установленому порядку, визнавалися джерелами доказів у кримінальному процесі.

Законом України № 2670-III від 12.07.2001 р. були змінені й доповнені ст. ст. 187, 187-1 КПК України 1960 р., в результаті чого законодавець розширив перелік визначених кримінально-процесуальним законом слідчих дій зняттям інформації з каналів зв'язку, чим створив законодавчі підстави для застосування цього негласного методу отримання інформації про злочин в режимі процесуальної дії в кримінальному судочинстві.

Наступним кроком у напрямі процесуалізації оперативно-розшукової діяльності стали зміни до ст. 187 Кримінально-процесуального кодексу 1960 р. та доповнення його ст. 187-1, яка регламентувала порядок провадження слідчих дій щодо накладення арешту на телеграфно-поштову кореспонденцію та зняття інформації з каналів телеграфно-поштового зв'язку. Незважаючи на те що ці норми викликали дискусію у науковому середовищі і деякі проблеми під час практичного застосування, загальна кількість кримінальних справ, у доказуванні за якими використовувались результати оперативно-розшукових заходів, зростала [10]. Проте неповнота цих заходів і спроба запровадження їх до концептуально інакшої моделі КПК 1961 р. кардинальних результатів не дали.

Нарешті, підсумковим кроком у реформуванні системи кримінальної юстиції України стало розроблення та прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, який остаточно закріпив негласні слідчі (розшукові) дії як форму процесуальної діяльності з відповідним судовим контролем за їх провадженням. За чотири роки роботи за новим КПК вітчизняна правоохоронна і судова системи напрацювали певний досвід застосування цих норм, були розроблені і прийняті необхідні підзаконні нормативні акти, відомчі інструкції тощо. Таким чином, Україна остаточно стала на шлях нормативного регулювання негласної слідчої (розшукової) діяльності, що відповідає сучасним правовим стандартам розвинених демократичних країн.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можемо виділити такі етапи становлення системи нормативного регулювання системи негласних слідчих (розшукових) дій:

1. *Регулювання закритими (відомчими) актами.* На цьому етапі ускладнення суспільного життя потребувало відповідних механізмів регулювання, у тому числі у сфері протидії злочинності і захисту державних інтересів. Формується відповідний апарат, який виконує функції таємного отримання інформації на професійній основі. Функціонування такого апарату вже не може регулюватися звичаєвим правом, тому вищими владними органами видаються письмові приписи, які поступово узагальнюються і набувають форми таємних відомчих інструкцій. На цьому етапі застосовуються вже більш складні методи негласного отримання інформації, у тому числі систематичне таємне спостереження, впровадження інформаторів до злочинних груп. Тобто, від суто пасивних методів, які застосовуються виключно після вчинення злочину, правоохоронні органи переходять до формування системи попередження злочинів.

2. *Регулювання публічними нормативними актами або етап процесуалізації негласних слідчих (розшукових) дій.* Перехід до цього етапу був пов'язаний із кількома чинниками. По-перше, становлення демократичних форм

державного устрою потребувало підвищення суспільного контролю над діяльністю правоохоронних органів. У сфері негласної розшукової діяльності для більшості демократичних країн оптимальною формою такого контролю став судовий нагляд. Для забезпечення цього нагляду необхідно було прийняти закони, якими мав керуватися суд при визначенні дозволеного і недозволеного у цій сфері.

По-друге, перехід від інквізиційного до сучасного кримінального процесу, заснованого на принципах усності, гласності та змагальності сторін, потребував нормативного регулювання процесу збирання доказів. При цьому інформація, отримана у позапроцесуальний спосіб, не могла бути використана як доказ в суді, що призводило до втрати доказового матеріалу. Тому виникла необхідність процесуалізації негласних слідчих (розшукових) дій.

По-третє, розширення можливостей розшукового апарату та розвиток нових технічних систем отримання інформації створювало небезпеку зловживання можливостями втручання в приватне життя, що потребувало чіткого визначення і закріплення в законі випадків, коли таке втручання є правомірним.

3. *Регулювання системи негласних слідчих (розшукових) дій із урахуванням міжнародних норм у сфері захисту прав людини.* На сучасному етапі імплементація міжнародно-правових норм є одним із головних чинників сучасної еволюції національних систем організації правоохоронної діяльності. Крім того, розвиток міждержавних економічних зв'язків, інтернаціоналізація злочинності, екстериторіальний характер діяльності терористичних груп змушують правоохоронні органи різних країн шукати найбільш дієві механізми співробітництва у сфері оперативно-розшукової діяльності, що обумовлює необхідність уніфікації відповідного законодавства.

Наразі складно стверджувати, в яких формах відбуватиметься вдосконалення нормативної бази проведення НСРД. Водночас можна окреслити головні тенденції цього етапу, для якого будуть характерні:

- запровадження міжнародних стандартів у сфері НСРД, участь міжнародних експертів в розробці відповідного вітчизняного законодавства;
- урахування практики міжнародних судових установ, зокрема, Європейського суду з прав людини, при проведенні НСРД та використанні їх результатів;
- спеціальне нормативне регулювання процесуального закріплення результатів негласних слідчих (розшукових) дій, проведених поза межами держави;
- спеціальне нормативне регулювання порядку проведення НСРД правоохоронними органами іноземних держав на території України.

Специфіка методів негласної розшукової діяльності на цьому етапі полягає у широкому застосуванні технічних засобів та цифрових технологій, що також потребує розвитку нормативної бази у цій сфері.

Вказані тенденції створюють підґрунтя для подальшого розвитку і вдосконалення системи нормативного регулювання провадження негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів в кримінальному судочинстві.

Бібліографічні посилання

1. Тагиров С. Р. Генезис становления института негласных следчих (розшукових) дій / С. Р. Тагиров // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2015. – № 2. – С. 293-298.
2. Головкин Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции / Л. В. Головкин. – М. : СПАРК, 1995. – 160 с.
3. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I : підруч. / О.М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 332 с.
4. Сервецький І. Генезис методів оперативно-розшукової діяльності / І. Сервецький // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 1. – С. 84-89.
5. Бондарук Т. І. Західноруське право: дослідження і дослідники / Відп. ред. І. Б. Усенко. - К. : Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. - 2000. - 160 с.
6. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII - початку XVIII ст. / В. А. Дядиченко - К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1959. - 532 с.
7. Сергєєва Д. Б. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінально-процесуальному доказуванні : монограф. : за ред. М.П. Погорєцького. / Д. Б. Сергєєва. – К. : Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2014. – 420 с.
8. Глушков В. О. Урахування Європейської Конвенції з прав людини й основних свобод у правовому регулюванні інтрузивних оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій / В. О. Глушков, О. А. Білічак // Держава та регіони : наук.-виробнич. журн. Сер. : Право. – Запоріжжя, 2012. – № 4 (38). – С. 179–185.
9. Стефанів Н. Дотримання прав особи при наданні дозволу на втручання в приватне спілкування. Практика Європейського суду з прав людини / Н. Стефанів // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 1 (2). – С. 32-38.
10. Карпов Н. С. Теоретичні основи та практика використання передового досвіду органів внутрішніх справ у протидії злочинній діяльності : монограф. / Н. С. Карпов. – К. : НАВСУ, 2003. – С. 70-78.

Денисенко М.М. Историческое развитие системы нормативного регулирования негласных следственных (розыскных) действий. На основе последних исследований и публикаций уточнена периодизация и названия периодов исторического развития нормативного регулирования проведения негласных следственных (розыскных) действий. Выделены этапы становления данной системы. Определены тенденции развития современного этапа нормативного регулирования проведения негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: историческое развитие, негласные следственные (розыскные) действия.

Denysenko M.M. Historical development of the system of legal regulation of covert investigative (search) actions. On the basis of recent research and publications the author has clarified the evolution and names of periods of historical development of legal regulation of covert investigative (search) actions. They're as follows: 1) regulation with secret (ministerial) rules; 2) regulation with public rules, or the stage of proceeding of covert investigative (search) actions; 3) regulation of the system of covert investigative (search) actions regarding international rules in human right protection.

The author has defined trends of development of present stage of legal regulation of covert investigative (search) actions, such as: implementation of international standards in the area of covert investigative (search) actions, participation of international experts in elaboration of appropriate national legislation; regarding the practice of international court institutions especially the European Court of Human Rights to conduct covert investigative (search) actions and use their results; special legal regulation of procedural fixing of results of covert investigative (search) actions, conducted abroad; special legal regulation of the order of conducting covert investigative (search) actions by foreign law-enforcement bodies in Ukraine.

Keywords: historical development, covert investigative (search) actions.

Надійшла до редакції 05.12.2016